

УДК 371.32:82(091)“19”

**БІБЛІЙНИЙ КОНТЕКСТ ВИВЧЕННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ СТ.
У ШКОЛІ (ВІД Ф. КАФКИ ДО П. ЗЮСКІНДА). ЧАСТИНА I**

Остапенко Л. М.

Стаття присвячена проблемі шкільного вивчення зарубіжної літератури ХХ ст., що потребує біблійного контексту.

Ключові слова: біблійний контекст, шкільний курс зарубіжної літератури ХХ ст., Ф. Кафка.

Статья посвящена проблеме школьного изучения зарубежной литературы ХХ века в библейском контексте.

Ключевые слова: библейский контекст, школьный курс зарубежной литературы ХХ века, Ф. Кафка.

The article explores the problem of studying foreign literature of the XX century that requires the biblical context in secondary school.

Key words: biblical context, foreign literature of the XX century in secondary school, F. Kafka.

Питання про перспективи відтворення у шкільній освіті креаційного й еволюційного підходів останнім часом є предметом гострих дискусій серед науковців [1]. В українському літературознавстві, починаючи з 90-х рр. ХХ ст., увиразнюється христологічний дискурс, що передбачає “осмислення художньої дійсності з погляду християнської духовності”, та біблієзнавчі студії, що репрезентують поетологічно-компаративістичні та міфокритичні прочитання літературних творів через діалог з Біблією [2, с. 83]. Активно розробляється проблема функціонування біблійних текстів як чинника у формуванні та розвитку національної культури і літератури [3].

Та вітчизняна школа з багатьох причин лишається відокремленою від новітніх тенденцій наукової думки. Посилення уваги до біблієзнавчих проблем жодним чином не позначається на змісті навчальних програм і підручників. Досі в межах прийнятого у вітчизняній освітній системі еволюційного підходу не сформувався концепція і, відповідно, методологія вивчення Біблії у школі.

Ситуація, зумовлена “гуманізацією освіти”, що її проголошують укладачі шкільних програм, ускладнює і процес вивчення зарубіжної літератури. Під час обговорення літературного процесу ХХ ст. на науково-методичному семінарі, що його спільно проводили викладачі кафедри історії російської і зарубіжної літератури та історії культури НДУ імені М. Гоголя та методичне об’єднання вчителів міста, було чути нарікання колег на обтяженість чинних шкільних програм і складність рекомендованих художніх творів. Йшлося насамперед про “антигуманність” таких знакових текстів доби, як “Перевтілення” Ф. Кафки¹ та “Парфуми” П. Зюскінда, що, за словами вчителів, викликають в учнів внутрішній спротив. Кафка позбавляє надії і змушує почуватися у світі безсилою комахою. Зюскінд жахає кривавими злочинами парфумера й остаточно вбиває віру в людину. Такими ж безпорадними, як з’ясувалося, почувуються і самі вчителі: не лише через вимоги до шкільної освіти, а передусім через брак уявлень про біблійні засади європейської літератури, що не дає змоги аналізувати твір у відповідному контексті.

Саме **біблійний вектор** маркує ті світоглядні зміни, які увиразнюють літературний процес ХХ ст.: від Ф. Кафки – до П. Зюскінда. Доба модернізму з її прагненням “висловити невимовне, вхопити невловиме” (І. Матушевський) намагалася повернути людині втрачене розуміння Бога. Панівна модерністська тенденція до створення всеохопної надісторичної системи значень, на думку Жан-

¹ Проблемі вивчення новели Ф. Кафки “Перевтілення” в контексті естетики модернізму присвячена окрема стаття [4].

Франсуа Ліотара, надає перевагу “метанаративу, що містить у собі та охоплює всі інші субнаративи, залежні від трансцендентного означника, що наділяє всю систему одноголосним значенням ... і функціонує як універсальний ключ до розуміння усього суцього” [5, с. 269].

Тож модерністський текст є своєрідною художньою кодифікацією Біблії. Пошук трансцендентного зумовлює деміургічність постаті митця, що бачить себе посередником між людиною і Богом, якщо не самим Творцем (як у “новелах про митця” Т. Манна “Смерть у Венеції”, “Маріо і чарівник”). Слово знову набуває сакральності: “символ, за визначенням А. Белого, – це вікно у вічність”. Жанрова палітра літератури модернізму визначається тяжінням до універсалій, сприйнят-тям тексту як світу, що репрезентується притчею, романом-міфом, романом потоку свідомості, інтелектуальним романом, п’есою-параболою, філософською казкою. До Святого Письма у різний спосіб апелює зміст модерністських творів: Дж. Джойс створює власну “Книгу Книг”², М. Булгаков – апокрифічне Євангеліє, А. Брехт осучаснює Священну історію про вселенський потоп та Страсті Христові, А. Екзюпері в художній формі втілює ідею Спасіння.

Творчість Ф. Кафки, що був увічнений М. Бродом як “юдейський пророк”, збагнути поза біблійним виміром неможливо. У власній духовній біографії письменник відтворив **сакральний вимір історії єврейського народу**, що від часів Завіту з Авраамом (Бут., 15) обраний виконувати Закон Божий (613 заповідей) і будь-яке відступництво вважає гіршим за смерть.

У старозавітному контексті перевтілення Грегора Замзи в комаху, що позбавляє його можливості виконувати синівський обов’язок, сприймається ним як злочин проти батька і проти Творця (Вих., 20: 12). Міра провини і покарання визначається батьком: батьків спадок (Закон і відповідальність за відступ від Завіту), що наслідуються кожним єврейським коліном, визначає провину і стає засобом покарання: тому причиною смерті Замзи стає кинуте батьком яблуко – батьків борг, що його спокутує Грегор.

Відчай Замзи увиразнює не лише болючий процес духовного самовизначення Кафки, а й загалом стан сучасного йому покоління єврейства, що в процесі асиміляції втрачало свою духовну ідентичність – своє єство. Розмірковуючи над цим у листі до М. Брода (в червні 1921 р.), як і в “Перевтіленні”, Кафка вдається до ентомологічних порівнянь: “Уйти от еврейства, по большей части при неявном согласии отца (эта неявность была возмутительна), хотело большинство начавших писать по-немецки, они этого хотели, но задними лапками прилипли к еврейству отца, а передними не могли нащупать никакой новой опоры. Отчаяние, порожденное этим, служило для них вдохновением...” [7, с. 326].

Грегор, як і решта героїв Кафки (Георг із “Присуду”, безіменний в’язень з новели “У виправній колонії”, Йозеф К. з роману “Процес” та ін.), хоч і почувается обраним для страждань, не ставить під сумнів справедливості світу. Він не може і не прагне його змінити, лише слухняно очікує вироку, бо сказали Богові євреї біля Синаю: “נשמע ונשמע” – давньоєвр. “Зробимо і почуємо” (Вих., 19: 8). Тож Божа Воля приймається як милість незалежно від здатності людини її зрозуміти і лишається для неї незбагненою.

Шлях Грегора, що його можна порівняти з дорогою до Замку землеміра К. (з роману Ф. Кафки “Замок”), дедалі більше вкорочується, а простір звужується (в горизонтальній і вертикальній площині): спершу він не може вийти за межі будинку, потім обмежується кімнатою, згодом через батьків тягар у спині втрачає здатність піднятися і зрештою застигає на підлозі. В такий спосіб у новелі “перевтілюється” історія виходу євреїв з єгипетського рабства (Вих.). Етимологія топоніму “מִצְרַיִם” (давньоєвр. “Єгипет”) – від “מֶצֶר” – “межа”, “обмеження”, – вказує на сакральний зміст старозавітної події як звільнення душі від усього, що обмежує і применшує її сутність. Перетворення Грегора на нечисту істоту (Лев., 11: 42–43) втілює втрату людиною подоби Творця. Тож Грегор Замза, як і землемір К., що не досягає Замку, уособлює шлях обраного народу, що забув про свою обраність, і чиї сини не наслідують Обіцяну Землю (Бут., 15: 18–21): тому і тіло Грегора не було віддане землі.

² Про кодифікацію Біблії у романі Дж. Джойса “Уліс” вже йшлося у попередній праці [6].

В долі Моїсея, що мусив за відступ народу “міряти Землю” (Числ.) (і в цьому сенсі став прообразом землеміра К.), Кафка вбачав передусім трагічну недосяжність Святої Землі: “Моисей не дошел до Ханаана не потому, что его жизнь была слишком коротка, а потому, что она человеческая жизнь” [8, с. 317]. Своє єврейство і загалом духовне покликання людини Кафка сприймав як вирок, винесений Богом, котрого неможливо уникнути. Він почувався нездатним справдити духовні обітниця, успадковані від батьків, але й іншої долі він не мав, бо іншого шляху до Бога просто не існує. “Есть цель, но нет пути, – писал Кафка, – то, что мы называли путем, – это промедление” [9, с. 1013].

Творчість Ф. Кафки, що, за визначенням С. С. Аверинцева, є “травестією юдейського міфу”, акумулювала весь духовний досвід “обраного народу”: відчуття Божої присутності і водночас незбагненність Бога; дотримання Закону Божого і розуміння неможливості його виконати; прийняття страждань народу як покарання за відступ від Завіту й усвідомлення їх святенності як утілення Волі Творця.

Упродовж тисячоліть людство покладається на Святе Письмо у пошуках єднання з Богом. Наше сьогодні – у тих пріоритетах, які ми обираємо, певною мірою є гірким відлунням епохи декадансу, коли одночасно похитнулися віра в Бога і віра в людину, та упродовж усього ХХ ст. людство намагалося вийти з цього кризового стану. Наразі, сповідуючи “гуманізм” як свободу самовизначення особистості, ми ризикуємо остаточно втратити його духовні засади.

Література

1. Проект факультативного курсу “Біблія і наука” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.darwin-2009.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=61&Itemid=74 – Назва з екрана ; Степовик Д. Світські й духовні школи: чи можливі взаємини? [Електронний ресурс] / Д. Степовик. – Режим доступу: <http://www.hram.kiev.ua/index.php?mode=books&cat=24&parent=3035&id=3042>. – Назва з екрана.
2. Іванишин П. Українське літературознавство постколоніального періоду : монографія / П. Іванишин. – К. : Академія, 2014. – 192 с. – (Серія “Монограф”).
3. Антофійчук В. “Біблія і культура”: деякі підсумки семирічної діяльності [Електронний ресурс] / В. Антофійчук. – Режим доступу: http://www.slovoichas.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=30&Itemid=34. – Назва з екрана.
4. Остапенко Л. М. До вивчення творчості Ф. Кафки у шкільному курсі зарубіжної літератури / Л. М. Остапенко // Наукові записки НДУ імені Миколи Гоголя. Філологічні науки. – Ніжин : Видавництво НДУ, 2012. Кн. 2. – 2012. – С. 96–98.
5. Кліпінгер Д. Модернізм (modernism) / Д. Кліпінгер // Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора ; пер. з англ. В. Шовкун ; наук. ред. пер. О. Шевченко. – К. : Основи, 2003. – 503 с.
6. Остапенко Л. М. Почему менструирует Молли Блум? (Попытка интерпретации одного эпизода “Улисса” Джойса / Л. М. Остапенко // Мова і культура. – 2004. – Т. 7. – Ч. 1. – С. 167–173.
7. Кафка Ф. Дневники. Письма / Ф. Кафка. – М., 1995.
8. Кафка Ф. Дневники / Ф. Кафка ; пер. с нем. Е. А. Кацевой. – М., 1998.
9. Кафка Ф. Избранное / Ф. Кафка. – СПб., 1999.